

Natuur.oriolus

bpost
PB-PP
BELGIE(N) - BELGIQUE

Retouradres: Natuurpunt,
Coxiestraat 11, 2800 Mechelen

VLAAMS DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR ORNITHOLOGIE | JULI-AUGUSTUS-SEPTEMBER 2019 | JG 85 | NR 3
NATUURPUNT | COXIESTRAAT 11 | B-2800 MECHELEN

natuurpunt
Studie

Zeldzame vogels 2018

65

Terugkeer Raaf
als broedvogel

75

Topjaar Velduilen
aan Westkust

91

Terugkeer van de Raaf als Vlaamse broedvogel

Eerste gedocumenteerde broedgevallen sinds 1865

» Kelle Moreau & Hans Roosen

» Raaf *Corvus corax* patrouillerend boven een gevarieerd landschap (Jura, 2018). Duidelijk zichtbaar zijn zware nek en snavel, lange vingers en wigvormige staart. (Foto Hans Roosen)

1. Inleiding

De Raaf is een zangvogel met een groot verspreidingsgebied in het noordelijk halfrond. In het grootste deel van Europa gaat het om de nominaatvorm *Corvus corax corax*. Waar de Europese populatie in 1997 nog op een half miljoen broedparen werd geschat (Bednorz 1997), ging het in 2017 om een schatting van 611.000 à 1.160.000 paren (Birdlife International 2017). De soort wordt door de International Union for the Conservation of Nature (IUCN) in de categorie 'Least Concern' ondergebracht (Birdlife International 2017). In onze streken ging het de Raaf echter lange tijd niet voor de wind: in Vlaanderen broedden de laatste Raven in 1865 in Bazel en rond hetzelfde jaar ook in Wilrijk. In Wallonië en Nederland verdween ze pas in het begin van de 20ste eeuw. Daarna stond de Raaf hier als uitgestorven geboekstaafd. In de 'Atlas van de Vlaamse broedvogels 2000-2002' (Vermeersch *et al.* 2004) komen ze nog niet voor. Tijdens de voorbije jaren kwam daar echter langzaam verandering in.

2. Verdwijnen en terugkeer van de Raaf in onze buurlanden

Raven kunnen een breed scala aan broedhabitats aan (naaldwouden, rotsachtige gebieden, kliffen) en hebben – wanneer ze met rust worden gelaten – in essentie niet snel last van de aanwezigheid van de mens. Vooral in zuidelijk en centraal Europa worden ze steeds vaker in bewoonde omgeving aangetroffen, waar ze van voedsel kunnen profiteren dat onbewust door de mens wordt verstrekt (afval, verkeersslachtoffers, dood vee). Nochtans is het diezelfde mens die de soort tijdens de voorgaande eeuwen genadeloos heeft vervolgd. De vervolging was dan ook de hoofdoorzaak voor de negatieve trend. Zwarte vogels werden in die tijd vaak als onheilsprefeten gezien en vormden dus een voedingsbodemp voor angst en bijgeloof. Bovendien komen Raven op dode dieren af, worden ze door dit gedrag bovendien ook vaak als 'schuldige' voor de dood van (klein)vee aangeduid, zingen ze niet mooi, etc. Na bijna 100 jaren van gestage inkrimping van het areaal, luidde het begin van de jaren '50 in grote delen van Europa de start van een groten-

deels natuurlijke herkolonisatie in. NW-Europa bleef daarbij echter achter ten opzichte van de rest van het continent: in Nederland en België is de soort momenteel terug dankzij herintroducties, en ook in Duitsland werd de natuurlijke herkolonisatie door herintroducties ondersteund (Bednorz 1997). In het Verenigd Koninkrijk was in diezelfde tijd (periode 1970-1990) nog steeds sprake van een negatieve trend. Ontbossing, wijzigingen in de schapenhouderij (minder sterfte en voor Raven beschikbare kadavers) en de omzetting van weiden naar akkers waren hier mede verantwoordelijk voor (Wilson 1993).

2.1 Nederland

In Nederland stierf de Raaf als broedvogel uit in de jaren '20 van de vorige eeuw (van Manen & Renssen 2002). De soort werd er vanaf de jaren '60 met succes geherintroduceerd (na een eerdere mislukte poging). Tussen 1966 en 1992 werden in totaal 178 jonge Raven uitgezet. Rond de eeuwwisseling was er al sprake van maximaal 100 broedkoppels, met de hoogste dichtheden in de centrale Veluwe en op de Utrechtse Heuvelrug (die nu nog steeds het Nederlandse kerngebied vormen voor de soort) en in minder mate in de aangrenzende regio's (Renssen & Vogel 1993, van Manen & Renssen 2002). Sindsdien breidde de soort uit tot een bijna landdekkende verspreiding, waarbij ook steeds meer open landschapstypen werden ingenomen (www.waarneming.nl, Natuurmonumenten 2010, 2011, Teunissen 2011, 2012, Ballering & van Diek 2012, Ballering & Beekers 2012, Gortzak & Teunissen 2014, Ballering 2016, Beekers *et al.* 2018). Enkel Zeeland, het grootste deel van Friesland en de kop van Noord-Holland behoren momenteel nog niet tot het broedgebied van de Nederlandse Raven. In 2016 werd de Nederlandse broedpopulatie op 125-145 broedparen geraamd (SOVON 2016).

2.2 Duitsland

In Duitsland overleefde de Raaf rond 1950 enkel nog in relictpopulaties in de Alpen en langs de Deense grens in Sleeswijk-Holstein, waarna de natuurlijke herkolonisatie zich lange tijd tot het voormalige Oost-Duitsland beperkte (Bednorz 1997, Rösner *et al.* 2009). In 1980 was dit landsgedeelte weer bijna volledig ingepalmd, en in 2008 waren de Raven vanuit het oosten reeds opgerukt tot ver in Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen. Het is interessant om te constateren dat de meest westelijke Duitse Raven toen al tot op ongeveer 50 km van de Hoge Venen waren genaderd. Intussen kwamen er ook vanuit het zuiden soortgenoten aan en werden grote delen van Baden-Württemberg (en zelfs delen van Rijnland-Palts) geherkoloniseerd. Beieren blijft echter opvallend achterop. Tegenwoordig broedt de soort weer talrijk in de meeste 'Bundesländer' (Rösner *et al.* 2009) en ook nabij de Belgische grens, al werd de opmars in Duitsland lokaal versterkt door introducties (Bednorz 1997).

2.3 Frankrijk

Tot 1940 nam ook in Frankrijk de Raaf als gevolg van vervolging af. Vervolgens draaide de trend om, en vanuit enkele zuidelijke relictbastions herwon de soort geleidelijk aan een groot deel van het historische verspreidingsgebied. De Franse Raven kunnen worden opgedeeld in twee populaties. De belangrijkste populatie leeft ten oosten van een lijn die het uiterste zuidwesten (departement Pyrénées-Atlantiques) verbindt met het uiterste noordoosten (departement Bas-Rhin). De tweede beperkt zich tot de regio's Bretagne en Basse-Normandie. De status van de soort wordt tegenwoordig als gunstig beoordeeld. Uit de meest recente jaren ligt geen volledige telling voor met betrekking tot de grootste van de twee populaties, die in de jaren '90 op minstens 3.500 broedparen werd geschat (met 500 paren in de Provence, 600 in het Centraal Massief, 200 in de Jura, en telkens ongeveer 1.000 in de Alpen en de Pyreneeën). Regionale deeltellingen uit het laatste decennium suggereren dat de vooruitgang op de meeste plaatsen is gestagneerd (bv. Rhône-dal, Vaucluse, Corbières), hoewel lokaal ook nog toenames worden vastgesteld (bv. Gard, Hérault) (Inventaire National du Patrimoine Naturel 2019). De noordwestelijke populatie nam echter veel langer af. Met slechts 29 paren in Bretagne in 2003 en amper 3 à 4 paren in Normandië in 2001 verkeerde deze aan het begin van de 21e eeuw nog in zeer slechte papieren. Verstoring door toerisme (langsheen de steile kliffen) zou hier aan de basis van gelegen hebben. In 2017 telde men echter opnieuw 67 paren in Bretagne. De toename zou vooral te danken zijn aan de kolonisatie van steengroeves in het binnenland en in mindere mate aan het innemen van historische broedplaatsen langs de kust (Bretagne Vivante 2017). Geen van beide Franse populaties reikt echter tot aan de Belgische zuidgrens, waar de Raaf in zijn verspreiding beperkt blijft tot de aan België grenzende regio's (<https://france.observation.org>).

2.4 Groothertogdom Luxemburg

Wat het Groothertogdom Luxemburg betreft lijkt het erop dat de Raaf er pas is teruggekeerd onder impuls van de ontwikkelingen in België en Duitsland. Pas in 2011 werd hier voor het eerst een zeker broedgeval vastgesteld na 60 jaren van afwezigheid als broedvogel (Paler & Weiss 2012). Tegenwoordig komt de soort in Luxemburg vooral voor in de noordelijke helft en langs de westgrens van het land (<https://luxembourg.observation.org>).

2.5 Verenigd Koninkrijk

In het Verenigd Koninkrijk kon tijdens de laatste decennia eveneens een kentering van de lang aanhoudende negatieve trend worden opgemerkt: van 7400 broedparen in 1990 naar ongeveer het dubbele in 2017 (Woodward *et al.* 2018). Noteer echter dat de zorgen

► Buizerd *Buteo buteo* en Raaf *Corvus corax* boven het Dijleland (VB). April 2017. (Foto: Ingrid Nel)

van de Raaf hier nog niet volledig achter de rug zijn. Zo leverde het Scottish Natural Heritage op advies van landeigenaars en jachtopzieners in 2018 vergunningen af voor het doden van maar liefst 300 Raven in het graafschap Perthshire, omwille van de vermeende invloed van de soort op de slecht boerende lokale populaties van sneeuwwhoenders en steltlopers. In de oostelijke helft van Engeland is van herkolonisatie door de Raaf voorlopig nog geen sprake. We beschouwen deze populatie dus als van geen invloed op de evolutie van de soort langs 'onze kant' van de Noordzee.

3. Terugkeer van de Raaf in België

In een poging de Raaf opnieuw te introduceren in Wallonië, werden tussen 1973 en 1980 in totaal 50 jonge vogels (herkomst Frankrijk, Zwitserland en Duitsland) vrijgelaten. In 1980 leidde dat tot het eerste geslaagde nest op een verlaten spoorwegviaduct te Herbeumont (Delvaux 2003), en in 1982 vielen reeds drie families te bewonderen. In 1990 waren een twaalfstal nesten gekend en in het begin van de 21^e eeuw bestond de Waalse broedpopulatie al uit minstens 85 paartjes, voornamelijk in de provincies Luik, Luxemburg en het zuiden van de provincie Namen (Dehem *et al.* 2010). Ondanks het feit dat men intussen op sommige plaatsen in Wallonië weer groepen van enkele tientallen Raven kan zien (onvolwassen vogels), is momenteel slechts de helft van het Waalse grondgebied door broedkoppels ingenomen. De recente kolonisatie van de Famenne en Entre-Sambre-et-Meuse illustreert dat de soort in Wallonië nog steeds in uitbreiding is, vooral in noordelijke en westelijke richtingen. In hoeverre Henegouwen en Waals-Brabant nog aan bod zullen komen kan enkel de toekomst uitwijzen. Momenteel zijn deze provincies nog niet bezet. Van een 'overflow' van Raven uit Wallonië richting Vlaanderen was in de periode 2001-2007 (de periode waarin de inventarisaties voor de Waalse broedvogelatlas plaatsvonden) volgens Dehem *et al.* (2010) nog geen sprake. Ook in 2019 lijkt dit langs het grootste deel van de taalgrens nog niet het geval te zijn, tenzij misschien in het uiterste oosten waar de Luikse broedgebieden via de zuidelijke lob van de Nederlandse provincie Limburg aansluiten op de recent ingenomen gebieden in het oosten van de Belgische provincie Limburg.

In Vlaanderen liet de terugkeer van de Raaf langer op zich wachten. In de jaren 80 waren slechts enkele losse waarnemingen gekend en tot en met 2009 kwamen jaarlijks niet meer dan een handvol waarnemingen binnen. Tussen 2009 en 2014 liep het aantal waarnemingen stilaan op. Hierbij was nog steeds geen sprake van territoria volgens de SOVON-criteria (zie verder), maar werd wel duidelijk dat de Raaf stilaan zijn intrede deed. Zo waren er waarnemingenkernen in Voeren en de omgeving van het militair Kamp van Beverlo, en verspreide waarnemingen in de noordelijke helft van de Limburgse en Antwerpse Kempen. In 2014 was voor de eerste maal sprake van een territoriaal paar in Limburg (Kamp van Beverlo). Ook in 2015 en 2016 (vermoedelijk territorium) bleef de soort op diezelfde plek aanwezig, terwijl het aantal waarnemingen in Antwerpen, Limburg, en in mindere mate ook in Vlaams-Brabant verder opliep. Vooralsnog zonder bijkomende territoria in die periode. Ook met betrekking tot het Limburgse territorium waren er in die jaren geen concrete aanwijzingen voor een broedgeval (pers. med. Ernesto Zvar, Jef Kerkhofs). West- en Oost-Vlaanderen komen vooralsnog niet aan bod, aansluitend op de situatie in het Waalse Henegouwen en het Nederlandse Zeeland.

4. Raven in het Dijleland

4.1 Historie en ontwikkelingen in 2017

In het Dijleland (tussen Leuven en de taalgrens) speelde de problematiek van het inschatten van de betrouwbaarheid van gegevens (zie box) mogelijk een rol bij het documenteren van de eerste waarnemingen. Nadat er tot en met 2004 geen waarnemingen van de soort uit de regio voorlagen (Hens 2000; archief Natuurstudiegroep

Dijleland) kon er om deze reden geen zekerheid worden verkregen over waarnemingen van vogels in 2005 te Sterrebeek, in 2014 te Overijse en in 2014 en 2016 te Herent. Geen van deze waarnemingen waren overtuigend beschreven, fotografisch gedocumenteerd of van een geluidsopname voorzien. Aanvankelijk gold diezelfde onzekerheid ook voor mogelijke Raven op 29 december 2016 te Hamme-Mille (ten Z van Meerdaalwoud), en vervolgens op 28 februari en 5 maart 2017 te Leefdaal. Maar toen op 7 maart 2017 een exemplaar overtuigend kon worden gefotografeerd op het plateau van Leefdaal was de onzekerheid eindelijk weg en kon de Raaf worden bijgeschreven op de Dijlelandse soortenlijst. Later die dag bleek voor het eerst een duo aanwezig te zijn. Tijdens de daarop volgende dagen werd de soort nog een aantal keren waargenomen in en rond Meerdaalwoud, wat voor KM de aanleiding vormde om hier gericht naar Raven te gaan zoeken. Dat leverde op, en al snel konden anderen de aanwezigheid van de soort bevestigen en werden de eerste geluidsopnames gemaakt. In de tweede helft van maart lieten de Raven zich echter nog nauwelijks opmerken. Zaten ze op een nest of hadden ze de streek verlaten? Vanaf begin april nam de waarnemingsfrequentie dan weer toe en tot eind mei lieten ze zich vooral buiten het bos zien, dit zowel in de aangrenzende landbouwgebieden (hier vaak aas etend) als in de Dijlevallei. De volgende waarnemingen volgden pas in de tweede helft van augustus. De zoekinspanning en gerichte aandacht voor de soort waren intussen sterk gedaald, dus het is zeker niet onmogelijk – en lijkt zelfs waarschijnlijk – dat er ook in de tussenliggende drie maanden Raven aanwezig waren in het Dijleland.

Buiten het zuidelijke Dijleland werd er ook een Raaf gemeld op 17 maart 2017 te Kessel-Lo (overvliegend) en ook een ex. naar NW over het Zoniënwoud te Watermaal-Bosvoorde op 12 maart 2017 vermelden we hier graag.

Reeds rond half maart 2017 bestond het vermoeden dat er van een broedterritorium sprake zou kunnen zijn. Aangezien de Raaf te boek staat als overwegend standvogel waarvan geen opvallende trekbewegingen bekend zijn, kan van Raven die buiten de broedperiode buiten de reguliere broedgebieden opduiken worden verwacht dat het gaat om disperserende exemplaren die mogelijk op zoek zijn naar nieuwe leefgebieden. Blijven ze binnen de broedperiode ergens aanwezig, dan is het niet ondenkbaar dat het gaat om een vestiging als broedvogel. In de SOVON-handleiding voor de inventarisatie van broedvogels (Vergeer *et al.* 2016) worden de datumgrenzen voor geldige (territoriumindicerende) waarnemingen gezet op 15 februari – 31 mei, en wordt gesteld dat twee geldige waarnemingen (een paartje, territoriumindicerend of nestindicerend gedrag) binnen de datumgrenzen nodig zijn om te mogen besluiten tot een territorium. Waarnemingen van solitaire dieren (niet territorium- of nestindicerend) worden hierbij dus niet meegenomen. Binnen het Dijleland ging het in 2017 om meerdere geldige waarnemingen bin-

» Raaf *Corvus corax* in het Meerdaalwoud betrappt met een onbemande camera, april 2019. (Foto: Frederik Fluyt)

▶ Een Raaf *Corvus corax* blijft steeds een imposante verschijning. Dijleland, april 2019. (Foto: Hans Roosen)

nen de datumgrenzen en mag in principe tot een territorium worden besloten. Op basis van de fusieafstand van 1500 m zouden zelfs twee territoria bezet kunnen geweest zijn, maar aan de hand van een beschadigde/ontbrekende slagpen in één van de vleugels van één van de Dijlelandse Raven kon worden aangetoond dat het van Bierbeek tot Sint-Agatha-Rode (+/- 7 km van elkaar verwijderd) om dezelfde vogels ging. Dat vogels bij een lage densiteit (bij de afwezigheid van burens die hen "binnen het eigen territorium" houden) grotere territoria kunnen innemen dan bij een hoge densiteit is een gekend fenomeen, en ook habitatkwaliteit kan een grote invloed hebben op territoriumgrootte.

Samenvattend kon in 2017 dus niets anders worden besloten dan dat er dat jaar minstens één territorium van Raaf was in het Dijleland, met een mogelijk nest ergens in het Meerdaalwoud. Het ontbreken van waarnemingen in de tweede helft van maart suggereert hierbij dat de vogels mogelijk aan het broeden waren. Tot een geslaagd broedgeval is het echter niet gekomen; niet alleen werden er nooit jonge vogels waargenomen, in april werden de beide adulten regelmatig samen gezien (wanneer werd verwacht dat toch één vogel op het nest zou zitten) en werd er ook weer gebalst.

4.2 Geslaagd broedgeval in 2018

Aangezien de soort ook in het voorjaar van 2018 nog steeds in het Dijleland aanwezig was, spendeerden natuurliefhebbers uit de ruime regio vanaf half februari tijd in en rond het Meerdaalwoud in de hoop een bezet nest te vinden. Ondanks veel waarnemingen in dezelfde gebieden als in 2017, was het half mei 2018 nog steeds niet gelukt om een broedgeval aan te tonen. Aangezien de datumgrenzen bijna op hun einde liepen, en de meeste Raven hun broedcyclus erg vroeg binnen de range van deze datumgrenzen aanvatten, gaven de meeste waarnemers er de brui aan. Het broedseizoen van 2018 leek voor de Raven in het Dijleland dezelfde weg op te gaan als het jaar voordien.

Tijdens een familiewandeling in het Meerdaalwoud op 20 mei 2018 werd de aandacht van HR echter plots getrokken door een verre, afwijkende roep. De roep had iets weg van een Raaf maar klonk hoger en langgerechter. Wat verder in de richting van het geluid werd meteen duidelijk dat er niet één maar meerdere 'roepers' aanwezig waren. Druk roepend, ergens hoog vanuit een boom. Onzichtbaar. Dat schorre geluid, dat moesten jonge Raven zijn! Enkele minuten later weerklonk in de verte het diepe 'krok krok krok' van een adulte Raaf. Meteen nam de frequentie van de afwijkende roepjes toe, waarna even later een adulte Raaf met een bek vol voedsel (zicht-

baar als een grote ronde massa die voorbij de bek uitstak) laag boven de boomkruinen voorbijzeilde in de richting van de bedelroepjes. De adulte Raaf landde buiten het zicht in een dichte kruin, waarna de bedelende jongen om het luidst begonnen te roepen. Toch een broedgeval! En meteen ook een nieuwe broedvogelsoort voor het Dijleland en Vlaanderen.

De volgende ochtend werden met de telescoop vliegvlugge jongen op het nest gezien. De grote afstand en de dichte boomkruinen maakten het echter onmogelijk om veel details te noteren. De jongen riepen veelvuldig en de frequentie nam steeds toe wanneer een ouder in de buurt opdook met voedsel. Tussen 6:45 en 9:20 werden 3 voederbeurten vastgesteld. Door de verhoogde activiteit tijdens en net na een voederbeurt waren de jongen iets beter te lokaliseren in de kruin en zo konden minstens één jong naast en twee jongen op het nest worden geobserveerd. De jonge dieren leken al heel mobiel te zijn: druk rondlopend op het nest en de aanpalende takken, vleugels flappend, etc.

Tijdens een kort bezoek op 22 mei kon worden vastgesteld dat alle jongen uitgevlogen waren. De bedelroepjes weerklonken ruim 100m van het nest. Aangezien van Raven bekend is dat ze gedurende vele jaren hetzelfde nest kunnen gebruiken en de soort bovendien erg op rust is gesteld, is het belangrijk het verstoringrisico tot een minimum te beperken. Om die reden besliste de Natuurstudiegroep Dijleland in samenspraak met de terreinbeheerder Agentschap voor Natuur en Bos om de nestlocatie niet vrij te geven. In de loop van de volgende dagen werden de jongen steeds verder van het nest aangetroffen, en de verwachting was dan ook dat ze nu wel snel de rest van het Dijleland zouden ontdekken en makkelijker zouden worden waargenomen. Niets bleek minder waar; pas op 2 en 4 augustus werden op geruime afstand van de nestlocatie minstens vier Raven samen gezien (respectievelijk te Vaalbeek en te Leefdaal/plateau, tot bijna 10 km van het nest verwijderd). Hierbij werd niet gespecificeerd of het om juveniele dan wel om adulte vogels ging. Alleszins kan voorzichtig worden gesteld dat dus minimaal twee van de (minstens) drie jongen de eerste maanden hebben overleefd. Mogelijk zijn zelfs vier jongen succesvol grootgebracht, aangezien jonge raven op het eind van de zomer uit het territorium van de adulten worden verdreven. In dat geval zouden de vier waargenomen raven allen juvenielen zijn geweest.

4.3 Opnieuw geslaagd broedgeval in 2019

Gezien Ravenpaartjes voor het leven bij elkaar kunnen blijven, ze vaak vele jaren dezelfde nestlocatie gebruiken én het actieve nest

▶ Raaf *Corvus corax* juveniel (gele mondhoeken) in het Meerdaalwoud, mei 2019. (Foto: Hans Roosen)

in 2018 gelokaliseerd kon worden, werd verwacht dat het opvolgen van de broedcyclus van de Dijlelandse Raven in 2019 kinderspel zou worden. Vanaf half februari (aanvang datumgrenzen) startte de Natuurstudiegroep Dijleland onder coördinatie van HR met een nauwkeurige monitoring in Meerdaalwoud.

Reeds tijdens het eerste bezoek op 16 februari werd duidelijk dat het territorium van 2018 nog steeds bezet was: twee adulten hingen rond de nestplaats, er werd gebalst en nestmateriaal aangevoerd. Tijdens de daaropvolgende weken werd echter duidelijk dat het nest uit 2018 niet langer in gebruik was en dat een nieuw nest werd gebouwd in een naburig perceel. Aangezien de Raven van een zekere ongerustheid of verstoringgevoeligheid blijkt gaven, werd beslist niet te trachten het nest te lokaliseren. Er werden in 2019 dus geen nestwaarnemingen verricht. Auditieve waarnemingen toonden echter dat er voortdurend activiteit in het territorium was, bevestigd door waarnemingen van voedseltransporten (bv. op 26 maart en 7

▶ Raaf *Corvus corax* overvliegend juveniel exemplaar (gele mondhoeken). Meerdaalwoud, mei 2019. (Foto: Hans Roosen)

april). Intrigerend was dat op 22 april drie Raven werden waargenomen in de omgeving van het nest, terwijl er nog geen evidentie was voor reeds uitgevlogen jongen (wat ook volgens de broedbiologie – zie verder – moeilijk al het geval kon zijn op deze datum). Mogelijk betrof de derde vogel een jong van vorig jaar dat nog in de regio rondhing. Het definitieve broedbewijs werd op 13 en 14 mei geleverd toen eerst één en later minstens twee juveniele raven werden gezien in de ruime omgeving van de nestlocatie.

4.4 Herkomst van de Dijlelandse Raven

Wat de herkomst van de Dijlelandse Raven betreft hebben we uiteraard geen zekerheid. Zowel een oostelijke (Duitsland, Limburg), noordelijke (Antwerpen, Nederland) als zuidelijke (Wallonië) herkomst lijken mogelijk, temeer omdat ook een onontdekt broedgeval vóór 2018 in Vlaanderen niet onmogelijk is. In al deze scenario's sloegen ze de buurregio's over, mogelijk deels omwille van de afwezigheid van uitgestrekte bossen (blijft natuurlijk relatief in Vlaanderen) die de voorkeurs habitat vormen van Raven in Europese laaglanden.

5. Toetsing aan ecologie en broedbiologie van de Raaf

Raven zijn in essentie standvogels, wat van natuurlijke uitbreiding een traag proces maakt en aldus een spontane terugkeer van de soort bemoeilijkt. Noordelijke populaties zijn mobieler dan zuidelijkere populaties. Jonge Raven zijn echter socialer en mobieler dan hun volwassen soortgenoten en vormen regelmatig groepen die uit 10-tallen tot 100-en individuen kunnen bestaan. De paarvorming vindt doorgaans plaats binnen dergelijke jeugdbendes, maar het kan dan soms nog enkele jaren duren vooraleer nieuwe paren zich ergens vestigen. Eens dat is gebeurd blijft de soort doorgaans trouw aan de broedplaats, wat in het Dijleland intussen werd bevestigd.

De Raaf kent binnen zijn geografisch gebied een gefragmenteerde verspreiding, afhankelijk van de habitatkwaliteit. De soort bezet doorgaans zeer grote territoria, wat resulteert in lage dichtheden. Op het

Europese continent wordt slechts uitzonderlijk een hogere dichtheid dan 3 à 4 broedparen per 100 km² bereikt, maar in de meest optimale habitats kan dit oplopen tot een tiental paren per 100 km² (Bednorz 1997), met nog hogere waarden op bijvoorbeeld de kliffen van de Shetlands (Ewins *et al.* 1986) en de berggebieden in Wales (Dare 1986).

Raven zijn vroege broeders. Ze baltsen reeds in januari/februari (de balts bestaat uit luchtacrobatie) en de eileg vindt plaats in maart (soms al vanaf eind februari, met uitschieters tot de eerste helft van april). Vestiging als broedvogel kan voorafgegaan worden door een 1-2 jaar durende aanwezigheid van een niet-broedend paar. Raven worden immers pas geslachtsrijp in hun derde jaar, maar hun complexe sociale gedrag leidt er soms toe dat de reproductie pas later start. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het territorium zonder broedbewijs in 2017. Er worden 2 tot 6 eieren gelegd die overwegend door het vrouwtje worden bebroed, met een broedduur van 18-21 (-25) dagen en een nestjongenperiode van ca. 40 dagen. Indien de jongen in het Meerdaalwoud in 2018 op 22 mei het nest hebben verlaten, zou dit betekenen dat ze rond half april uit het ei zijn gekomen. Het broeden moet dus gestart zijn in de laatste decade van maart, met een eileg die dan ruwweg rond half maart is gestart. In 2019 vond de hele broedcyclus een 10-tal dagen vroeger plaats: start eileg rond het einde van de eerste week van maart, uitkomen ongeveer einde van de eerste week van april, uitvliegen op 13 mei.

6. Vlaamse populatieschattingen 2017 - 2019

Aangezien de Raven er in het Dijleland tijdens de jaren 2017-2019 relatief goed in slaagden om onder de radar te blijven, en dat in de overige gekoloniseerde Vlaamse gebieden wellicht niet anders of zelfs nog meer het geval is (denk bv. maar aan de uitgestrekte heidegebieden en militaire domeinen van de Kempen), toetsten we alle Vlaamse gegevens uit deze jaren (uit waarnemingen.be) aan de SOVON-criteria teneinde een schatting te bekomen op Vlaams niveau (zie figuur 1).

In 2017 bleek het Dijlelandse territorium alvast geen alleenstaand geval en konden nog minstens drie andere territoria vastgesteld worden in Vlaanderen: in Voeren, in de omgeving van het Kamp van Beverlo, en tot slot in de omgeving van het Hageven te Neerpelt. Buiten Limburg viel ook het toenemend aantal verspreide waarnemingen op in het Antwerpse deel van de Kempen.

Ook in 2018 was het broedgeval in Meerdaalwoud het enige. Er waren met zekerheid opnieuw territoria te Voeren, en twee territoria in de ruime omgeving van het Kamp van Beverlo (één territorium in het zuiden - omgeving vallei van de Zwarte Beek, en een tweede territorium in het noorden van het gebied - omgeving Eksel). In de omgeving van het Hageven werd in 2018 echter geen territorium meer vastgesteld (in tegenstelling tot 2017). Bovendien werden ook te Lommel en in het Nationaal Park Hoge Kempen voldoende waarnemingen verricht om tot nieuwe Limburgse territoria te besluiten. Te Lommel zou het kunnen gaan om een grensoverschrijdend territorium met Nederland. De eerste Antwerpse Raventerritoria tekenden zich af te Postel (de Ronde Put) en te Lille (Visbeekvallei). Enkele waarnemingen ten noorden van Leuven (2 keer een paartje Raven, terwijl het koppel in Meerdaalwoud midden in de broedperiode zat) zouden bovendien kunnen wijzen op een bijkomend territoriaal paar in de regio Dijleland. Alles samen brengt dit het totaal voor 2018 op een voorzichtig ingeschatte 8 tot misschien zelfs 9 territoria (met geldige waarnemingen binnen de datumgrenzen).

In 2019 waren de Limburgse territoria in Voeren en rond het Kamp van Beverlo (twee territoria zoals in 2018) nog steeds bezet, kon op het Hageven te Neerpelt weer een territorium worden afgebakend, en waren de territoriale Raven van het Nationaal Park Hoge Kempen daar nog aanwezig. Ook in de omgeving van Maaseik (Schotsheide –

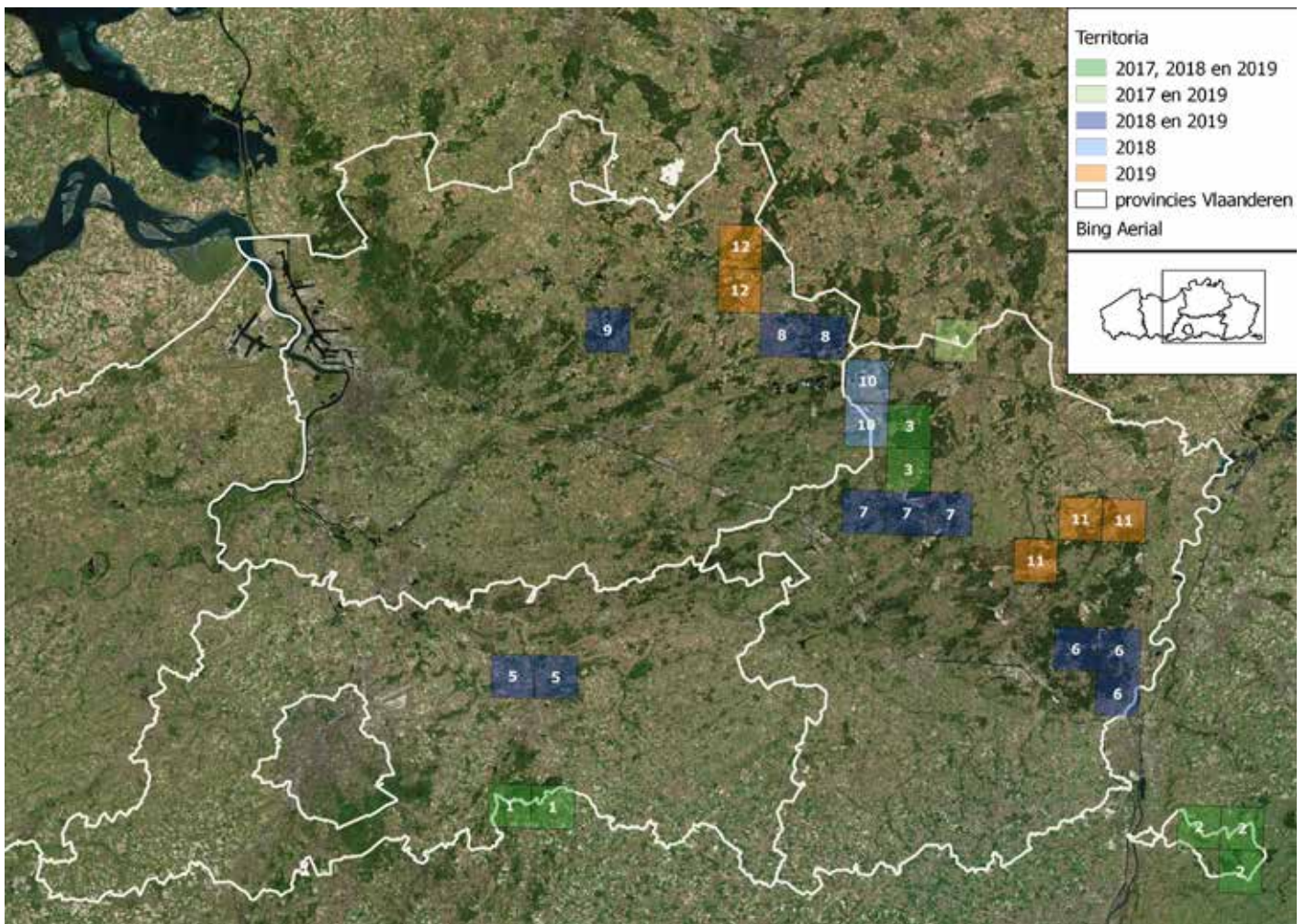
› Snel boven de boomtoppen passerend, zo gaat het bij de meeste waarnemingen van Raaf *Corvus corax* in het Meerdaalwoud (juвениel exemplaar in dit geval). Mei 2019. (Foto: Hans Roosen)

Bergerven) kon tot een territorium worden besloten. Het Lommelse territorium uit 2018 leek dit jaar echter weer verlaten. In Antwerpen bleven de Raven van Postel/Ronde Put en Lille/Visbeekvallei present, en was er minstens één nieuw territorium in de regio Oud-Turnhout – Arendonk – Ravels (Landschap De Liereman/Brakeleer – Ravels/Gewestbossen). Samen met het broedgeval uit Meerdaalwoud en het mogelijke 2e territorium ten N van Leuven (ook daar werd in 2019 immers nog steeds activiteit vastgesteld in het broedseizoen) bekomen we voor 2019 een Vlaamse populatieschatting van 10 à 11 territoria. Wat aangetoonde geslaagde broedgevallen betreft kwam de teller in 2019 op twee te staan. Rond 22 mei werden immers ook in de omgeving van het Pijnven te Hechtel-Eksel jonge Raven waargenomen (pers. med. Ernesto Zvar).

We wensen hierbij te benadrukken dat de gegeven populatieschattingen het resultaat zijn van een theoretische oefening, waarbij vooral rekening werd gehouden met de nood aan minstens twee waarnemingen van een paartje binnen de datumgrenzen. De eventuele aanwezigheid van territorium- of nestindicerend gedrag, wat tot een hogere broedzekerheid kan leiden, werd in veel gevallen niet beschreven door de betrokken waarnemers en kon dus niet worden afgeleid uit de ter beschikking gestelde dataset. Anderzijds betreffen de cijfers eerder conservatieve populatieschattingen en kan het werkelijk aantal territoria hoger liggen. Dit omdat de fusieafstand van 1500 m bij het opstellen van deze voorzichtige reconstructie voor 2017-2019 niet strikt werd aangehouden en veelal grotere territoria werden 'toegelaten'. Het feit dat territoriumgroottes bij lage densiteiten vaak groter zijn dan bij hoge densiteiten, zoals ook voor het Dijlelandse Raventerritorium kon worden aangetoond (uiterste waarnemingen vallen tot 10 km uit elkaar), vormt hier de grond voor.

7. Toekomstperspectieven

Wat het territoriaal paar van het Dijleland betreft kan verwacht worden dat ze ook de komende jaren nog jongen zullen grootbrengen. Ook de jonge Raven uit 2018 en 2019 zwerven mogelijk nog in de regio rond, en kunnen zich na de paarvorming in het gebied vestigen. Het Dijleland ten zuiden van Leuven heeft alvast de potentie om meer dan één koppeltje te herbergen, waarbij veel zal afhangen van de hoeveelheid beschikbaar voedsel in de ruime omgeving. In deze context is het intrigerend dat in 2018 en 2019 ook ten noorden van Leuven meermaals activiteit van Raven werd vastgesteld binnen de datumgrenzen.

Figuur 1. Territoriumreconstructie van Raaf *Corvus corax* in Vlaanderen in 2017-2019, op basis van waarnemingen.be en de interpretatiecriteria van Vergeer *et al.* (2016). De kleuren coderen voor de jaarcombinaties waarin tot de respectievelijke territoria kon worden besloten: 1. Meerdaalwoud, 2. Voeren, 3. Kamp van Beverlo/Noord, 4. Neerpelt/Hageven, 5. Leuven/Noord, 6. Nationaal Park Hoge Kempen, 7. Kamp Beverlo/Zuid, 8. Postel/Rond Put, 9. Lille/Visbeekvallei, 10. Lommel, 11. Maaseik/Schotsheide – Bergervan & 12. Oud-Turnhout – Arendonk – Ravels.

Figure 1. Territories of Raven *Corvus corax* in 2017-2019 based on www.waarnemingen.be and interpretation criteria of Vergeer *et al.* (2016). Colours correspond with different combinations of years.

Uitgaande van het feit dat er in 2018 en 2019 in meerdere gebieden in de oostelijke helft van Vlaanderen sprake was van territoriale paren, dat deze bovendien op sommige plekken al vóór 2018 aanwezig waren, en dat het aantal territoria over de periode 2017-2019 een opmerkelijke stijging vertoonde (van 4 in 2017 over 8-9 in 2018 tot 10-11 in 2019) kan worden verwacht dat de volgende jaren een aantal nieuwe Vlaamse broedgevallen zullen opleveren.

Het blijft de vraag hoeveel Raven in Vlaanderen voldoende ruimte zullen vinden. Het valt op dat de Vlaamse regio's waar de soort momenteel voet aan de grond krijgt – Voeren, de Limburgse en

Antwerpse Kempen en het Dijleland – worden gekenmerkt door de aanwezigheid van uitgestrekte bossen, de voorkeurs habitat van Raven in West-Europese laaglanden. In het grootste deel van de rest van Vlaanderen – en zeker in Oost- en West-Vlaanderen – ontbreken uitgestrekte bosgebieden, waardoor de vestiging in die regio's wordt vertraagd. Dit kan verklaren waarom de Raaf daar voorlopig nog een grote uitzondering blijft. Het grotendeels ontbreken in delen van Waals-Brabant ligt minder voor de hand, misschien speelt daar ook een lage waarnemersdensiteit/zoekinspanning mee. Maar ook in de bosarmere streken leeft de hoop: in Nederland zijn alle redelijk beboste gebieden tegenwoordig weer door Raven bezet en vestigt

Box - Determinatieproblemen

Hoewel Raven 54 tot 67 cm groot zijn (met een spanwijdte van 115 – 130 cm), Zwarte Kraaien 'slechts' tussen 44 en 51 cm meten (met een spanwijdte van 84 – 100 cm) en er dus best wel een opvallend grootteverschil bestaat tussen een gemiddelde Raaf en een gemiddelde Zwarte Kraai, sluipen er ongetwijfeld determinatiefouten in de waarnemingsbestanden. Wellicht is dit vaak het gevolg van een verkeerde inschatting van het best grote postuur van een Zwarte Kraai (noteer dat de kleinste Raven niet veel groter zijn dan de grootste Zwarte Kraaien). Op de wigvormige staart van een Raaf na, zijn veel van de andere kenmerken bovendien erg relatief. Een afzonderlijke vogel louter op grootte determineren blijft heel subjectief, en het is dan ook vaak moeilijk om de betrouwbaarheid van gegevens in te schatten. Bijgevolg geldt die onzekerheid ook voor wat betreft de precieze verspreiding van de soort, wat wordt versterkt door het feit dat Raven in bosgebieden (bij ons hun favoriete biotoop) al snel over het hoofd worden gezien. De diepkeelse roep - een luid, haast krakend "krokk krokk krokk" - is doorgaans de eerste aankondiging, en vormt een bruikbare bevestiging dat er eentje in de buurt zit. Waarnemers die vertrouwd zijn met de roep zullen de soort sneller met zekerheid opmerken.

de soort zich nu ook in meer open gebieden. Onder impuls van de toenemende aantallen in Nederland en Duitsland is het wellicht slechts een kwestie van tijd voor de Raaf weer een normale – zij het vaak cryptische – verschijning wordt in heel Vlaanderen. Op basis van de grote territoria en de lage dichtheid waarin de soort zelfs in geschikte gebieden voorkomt (ongeveer 2 koppels per 100 km² in Wallonië), de hoge positie in de voedselketen (voornamelijk maar niet uitsluitend aaseters), het schuwe karakter en de grote nood aan rust zal de Raaf echter hoe dan ook altijd een bijzondere verschijning blijven. Eén ding is zeker: de verdere kolonisatie van het voormalige verspreidingsgebied is ook in Vlaanderen ingezet.

Dankwoord

Onze dank gaat uit naar de Natuurstudiegroep Dijleland en de Dijlelandse waarnemers die gericht gedetailleerde informatie verzamelden over het verloop van de broedcyclus van de Meerdaalse Raven. Naast de auteurs speelden vooral Maxime Fajgenblat, Robby Stoks en Stefaan Horemans hierbij een bijzondere rol. De mate waarin het Agentschap voor Natuur en Bos bereid werd gevonden om in het Meerdaalwoud rekening te houden met de aanwezigheid van deze nieuwe en bijzondere broedvogel wordt ook sterk geapprecieerd. Verder verdienen uiteraard ook alle waarnemers die Vlaamse waarnemingen van Raven documenteerden op waarnemingen.be, en Ernesto Zvar die ons gegevens met betrekking tot het Limburgse broedgeval bezorgde, een woord van dank.

We zijn Natuurpunt Studie erg dankbaar voor de toelating om de niet publiek zichtbare puntwaarnemingen uit waarnemingen.be te mogen analyseren in functie van het bepalen van territoria. Kristijn Swinnen bereidde deze data voor, en Karin Gielen zorgde voor de aanmaak van de kaart met de Vlaamse territoria. Ingrid Nel en Frederik Fluyt worden bedankt om toelating te verlenen voor het gebruik van hun foto's. Tot slot wensen we ook Marieke Berkvens, Marc Herremans en Koen Leysen te danken voor hun opmerkingen op een eerdere versie van deze tekst, en Walter Belis en Robert Wright voor de respectievelijk Franse en Engelse vertalingen van de samenvatting.

Kelle Moreau & Hans Roosen
Natuurstudiegroep Dijleland

Correspondence: kelle.moreau@gmail.com & roosenhans@yahoo.com

Referenties

- Anonymous 1981. La réintroduction du Grand corbeau, première nidification en Belgique. *AVES* 18:108-118.
- Bednorz J. 1997. Raven, *Corvus corax*. Pp 686-687 in Hagemeyer E. & Blair M. 1997. *The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance*. T & A D Poyser, London.
- Dehem C., G. Brouyère & M. Paquay 2010. Grand Corbeau, *Corvus corax*. Pages 414-415 in Jacob J.-P., C. Dehem, A. Burnel, J.-L. Dambiermont, M. Fasol, T. Kinet, D. van der Elst & J.-Y. Paquet 2010. *Atlas des oiseaux nicheurs de Wallonie 2001-2007. Série 'Faune – Flore – Habitats' n° 5*. Aves et Région Wallone, Gembloux, 524 p.
- del Hoyo J. & N. Collar 2016. *Handbook of the Birds of the World & Birdlife International Checklist of the Birds of the World. Volume 2: Passerines*. Lynx Editions, Barcelona, 1013 p.
- Dare P.J. 1986. Raven *Corvus corax* populations in two upland regions of north Wales. *Bird Study* 33:179-189.
- Delvaux J. 2003. Le retour du Grand corbeau en Belgique : récit d'un projet abouti. Asbl Forêt Wallonne, 121p.
- Ewins P.J., J.N. Dymond & M. Marquiss 1986. The distribution, breeding and diet of Ravens *Corvus corax* in Shetland. *Bird Study* 33:110-116.
- Hens M. 2000. Avifauna van het Dijleland. Gedocumenteerde soortenlijst 1901-2000. pp. 185-238 in Hens M. (red.) 2000. Vogels in het Dijleland. De Vrienden van Heverleebos en Meerdaalwoud i.s.m. De Wielewaal afdeling Leuven, Leuven, 238 p.
- Moreau K. 2017. De comeback van de Raaf in het Dijleland. *De Boomklever* 45:86-91.
- Moreau K. 2018. Le retour du Grand Corbeau en Dyle. *Le Bruant Wallon* n° 39:24-27 (traduction par P. Selke).

- Paler N. & J. Weiss 2012. Der Kolkraabe *Corvus corax* ... wieder Brutvogel in Luxemburg. *Regulus Wissenschaftliche Berichte* 27:23-30.
- Renssen T. & R. Vogel R. 1993. Recente ontwikkelingen van de Raaf *Corvus corax* in Nederland. *Limosa* 66:107-116.
- Roosen H. & K. Moreau 2018. Raaf broedt in het Dijleland: eerste broedgeval in Vlaanderen sinds 1865! *De Boomklever* 46:76-78.
- Rösner S., K. Bogatz, H. Trapp, T. Grünkorn & R. Brandl 2009. No evidence of skewed secondary sex ratios in nestlings of the Common Raven (*Corvus corax*). *J. Ornithol.* 150:293-297.
- van Manen W. & T. Renssen 2002. Raaf *Corvus corax*. pp. 456-457 in *SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002, Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2002*. – Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Vergeer J.W., A.J. van Dijk, A. Boele, J. van Bruggen & F. Hustings 2016. *Handleiding Sovon broedvogelonderzoek: Broedvogel Monitoring Project en Kolonievogels*. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Vermeersch G., A. Anselin, K. Devos, M. Herremans, J. Stevens, J. Gabriëls & B. Van Der Krieken 2004. *Atlas van de Vlaamse broedvogels 2000-2002*. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 23, Brussel, 496 p.
- Wilson J. 1993. Raven *Corvus corax*. Pages 400-401 in Gibbons D.W., J.B. Reid & R.A. Chapman 1993. *The New Atlas of Breeding Birds in Britain and Ireland: 1988-1991*. Poyser, London.
- Woodward I.D., D. Massimino, M.J. Hammond, S.J. Harris, D.I. Leech, D.G. Noble, R.H. Walker, C. Barimore, D. Dadam, S.M. Eglinton, J.H. Marchant, M.J.P. Sullivan, S.R. Baillie & R.A. Robinson 2018. *BirdTrends 2018: trends in numbers, breeding success and survival for UK breeding birds*. Research Report 708. BTO, Thetford. www.bto.org/birdtrends

Webreferenties

- Ballerling L. 2016. Vijf jonge Raven in de Maashorst voorzien van kleurringen. *Nature Today* 18 april 2016. (<https://www.naturetoday.com/nl/nl/nature-reports/message/?msg=22658>)
- Ballerling L. & H. van Diek 2012. Raaf na ruim 90 jaar terug in Noord-Brabant. *Nature Today* 24 januari 2012. (<https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=14944>)
- Ballerling L. & B. Beekers 2012. Eerste ravenbroedsel in Noord-Holland sinds negentig jaar. *Nature Today* 18 juni 2012. (<https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=18366>)
- Beekers B., K. Reiniers & B. Kiel 2018. Raaf lijkt terug in de Kennemerduinen. *Nature Today* 16 mei 2018. (<https://www.naturetoday.com/nl/nl/nature-reports/message/?msg=24330>)
- Birdlife International 2017. *Corvus corax*. The IUCN Red List of Threatened Species 2017. (<http://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2017-1.RLTS.T22706068A113271893.en>)
- BirdLife International 2019. Species factsheet: *Corvus corax*. (<http://datazone.birdlife.org/species/factsheet/common-raven-corvus-corax/refs>)
- Bretagne Vivante 2017. Le Grand Corbeau à la reconquête de la Bretagne. (<https://www.bretagne-vivante.org/Actualites/Le-grand-corbeau-a-la-reconquete-de-la-Bretagne>)
- Drissens G. 2017. De Raaf : Discrete comeback van onze machtigste kraai. *Natuurpunt Nieuwsbericht* 23 maart 2017. (www.natuurpunt.be/nieuws/de-Raaf-discrete-comeback-van-onze-machtigste-kraai-20170323)
- Gortzak M. & T. Teunissen 2014. Dood doet Leven brengt Limburgse Raven voorspoed. *Nature Today* 9 maart 2014. (<https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=19634>)
- Inventaire National du Patrimoine Naturel 2019. Grand Corbeau *Corvus corax*. (<https://inpn.mnhn.fr/docs/cahab/fiches/Grand-corbeau.pdf>)
- Moreau K. & H. Roosen 2018. Na anderhalve eeuw weer broedende Raven in Vlaanderen. *Natuurpunt Nieuwsbericht* 28 augustus 2018. (www.natuurpunt.be/nieuws/na-anderhalve-eeuw-weer-broedende-Raven-vlaanderen-20180828)
- Natuurmonumenten 2010. Drie jonge Raven uitgevlogen op Sallandse Heuvelrug. *Nature Today* 28 mei 2010. (<https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=16790>)
- Natuurmonumenten 2011. Ravenswoud brengt eerste Friese Raven groot. *Nature Today* 26 juli 2011 (<https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=14579>)
- Royal Society for the Protection of Birds. Raven Bird Facts. (www.rspb.org.uk/birds-and-wildlife/wildlife-guides/bird-a-z/Raven)
- Sovon 2016. Raaf *Corvus corax*. (www.sovon.nl/nl/soort/15720)
- Staatsbosbeheer 2010. Raaf broedt in de Oostvaardersplassen. *Nature Today* 17 april 2010. (<https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=16711>)
- Teunissen T. 2011. Dood laat raaf leven. *Nature Today* 5 april 2011. (<https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=17422>)
- Teunissen T. 2012. Dood doet leven goed voor Raven. *Nature Today* 30 december 2012. (<https://www.naturetoday.com/nl/nl/nature-reports/message/?msg=18340>)
- Vogelbescherming Nederland. www.vogelbescherming.nl/ontdek-vogels/kennis-over-vogels/vogelgids/vogel/Raaf

Samenvatting – Summary – Résumé

In Vlaanderen broedden de laatste Raven in 1865 in Bazel en rond hetzelfde jaar ook in Wilrijk. In Wallonië en Nederland verdween de soort pas in het begin van de 20ste eeuw, waarna zij hier als uitgestorven stond geboekstaafd. De voorbije decennia werd echter duidelijk dat de Raaf in grote delen van het Europese verspreidingsgebied een opmars laat optekenen, en ook in de ons omringende regio's is dat het geval. Natuurlijke herkolonisatie speelt hierbij op vele plaatsen een grote rol, maar rond Vlaanderen werd de opmars in eerste instantie gestart vanuit reïntroductieprojecten. Zowel in Nederland, Wallonië als Duitsland vonden immers dergelijke reïntroducties plaats. Er werd dan ook verwacht dat de soort vroeg of laat weer in Vlaanderen als broedvogel zou opduiken. In Limburg kon reeds in 2014 van een eerste broedterritorium worden gesproken, maar een succesvol broedgeval kon er nog niet worden aangetoond. Tijdens het voorjaar van 2017 bleek dat ook in het Vlaams-Brabantse Dijleland, en meer bepaald in de omgeving van het Meerdaalwoud, continu een koppel Raven verbleef. Toetsing van de verzamelde gegevens aan de interpretatiecriteria voor broedvogels leerde dat er ook hier van een broedterritorium kon worden gesproken, al werd de exacte broedlocatie dat jaar nog niet gevonden. Tot geslaagde broedgevallen kwam het ook pas in de daarop volgende jaren: in 2018 en 2019 vlogen respectievelijk minstens drie en twee jongen uit. Het broedgeval uit 2018 betrof dus het eerste gedocumenteerde Vlaamse Ravenest na 153 jaar van afwezigheid als broedvogel.

Een analyse van alle Vlaamse gegevens uit waarnemingen.be voor de jaren 2017-2018 laat bovendien toe om voorzichtige populatieschattingen op te maken op Vlaams niveau. De bekomen aantallen, van 4 territoria in 2017 over 7-8 territoria in 2018 tot 10-11 territoria in 2019, illustreren dat de Raaf zich momenteel in een expansiefase bevindt, en doen verwachten dat de soort tijdens de volgende jaren verder zal evolueren in de ingeslagen richting. In de huidige fase neemt niet enkel het aantal territoria toe, maar ook het gekoloniseerde gebied (naast het Dijleland en Limburg nu ook steeds meer permanente aanwezigheid in de Antwerpse Kempen). In 2019 werden trouwens ook in het Limburgse Hechtel-Eksel voor het eerste weer jonge Raven gezien, wat betekent dat er dit jaar twee geslaagde Vlaamse broedgevallen werden bewezen.

Return of the Raven as a Flemish breeding bird: first documented breeding since 1865.

In Flanders, the last breeding record of Raven Corvus corax was in 1865 in Basel and around the same year in Wilrijk. In Wallonia and the Netherlands, the species disappeared at the beginning of the 20th century, upon which it was recorded as extinct. In recent decades, however, it has become clear that the Raven is on the rise in large parts of the European distribution area, and that is also the case in our neighbouring regions. Natural recolonisation plays a major role in this in many places, but in Flanders the advance was initially started from reïntroduction projects. After all, such reïntroduction took place in the Netherlands, Wallonia and Germany. It was therefore expected that sooner or later the species would pop up again in Flanders as a breeding bird. In Limburg there was a first breeding territory in 2014, but successful breeding could not yet be demonstrated.

During the spring of 2017, it turned out that they also bred in the Dijleland region of Flemish Brabant, and more specifically in the surroundings of the Meerdaalwoud a couple of Raven resided. Testing the collected data on the interpretation criteria for breeding birds taught that here, too, one could speak of a breeding territory, although the

exact (breeding) location was not yet found that year. Successful breeding cases did not occur until the following years: in 2018 and 2019 at least respectively three and two young flew out. The breeding case from 2018 therefore concerned the first documented nest of Raven in Flanders after 153 years of absence as a breeding bird.

Moreover, an analysis of all Flemish data from waarnemingen.be for the years 2017-2018 permits cautious population estimates at the Flemish level. The numbers obtained, from 4 territories in 2017 to 7-8 territories in 2018 to 10-11 territories in 2019, illustrate that Raven is currently in an expansion phase and further increase is to be expected. In the current phase not only the number of territories is increasing, but the colonised area is also expanding (in addition to the Dijleland and Limburg now also increasingly permanent presence in the Antwerp Kempen). In 2019 young Raven were also seen for the first time in Hechtel-Eksel in Limburg, which means that two successful Flemish breeding cases were proven this year.

Retour du Grand Corbeau en tant qu'oiseau reproducteur en Flandre: premiers cas de nidification documentés depuis 1865.

En Flandre, les derniers Grands Corbeaux Corvus corax se sont reproduits en 1865 à Bâle et à peu près la même année à Wilrijk. En Wallonie et aux Pays-Bas, l'espèce n'a disparu qu'au début du XXe siècle, après quoi elle y a été déclarée éteinte. Au cours des dernières décennies, cependant, il est devenu évident que le Grand Corbeau est en augmentation dans de grandes parties de la zone de distribution en Europe et c'est également le cas dans les régions avoisinantes. La recolonisation naturelle joue un rôle majeur à cet égard dans de nombreux endroits, mais en Flandre, l'avancée a commencé par des projets de réintroduction. Après tout, une telle réintroduction a eu lieu aux Pays-Bas, en Wallonie et en Allemagne. Il était donc prévisible que l'espèce réapparaisse tôt ou tard en Flandre en tant qu'oiseau reproducteur. Au Limbourg, il était déjà possible de parler d'un premier territoire de reproduction en 2014, mais un cas de reproduction réussi ne pouvait pas encore être démontré. Au printemps 2017, il s'est avéré que dans la région du Dijleland, dans le Brabant flamand, et plus particulièrement dans les environs du bois de Meerdaal, un couple de Grand Corbeau séjournait constamment. La confrontation des données collectées aux critères d'interprétation applicables aux oiseaux nicheurs a montré qu'ici aussi, on pouvait parler d'un territoire de nidification, bien que le lieu exact de nidification n'ait pas encore été trouvé cette année-là. Les cas de reproduction réussis ne se sont produits que dans les années suivantes: en 2018 et 2019, au moins trois et deux jeunes se sont envolés. Le cas de reproduction de 2018 concerne donc le premier nid de Grand Corbeau documenté en Flandre après 153 ans d'absence en tant qu'oiseau reproducteur.

En outre, une analyse de toutes les données flamandes de «waarnemingen.be» pour les années 2017-2018 permet d'établir des estimations de population prudentes au niveau flamand. Les chiffres obtenus, allant de 4 territoires en 2017 à 7-8 territoires en 2018 et 10-11 territoires en 2019, illustrent le fait que le Grand Corbeau est actuellement en phase d'expansion. Ces résultats ne laissent planer aucun doute sur l'évolution de l'espèce au cours des années suivantes. Dans la phase actuelle, non seulement le nombre de territoires augmente, mais aussi la zone colonisée. Outre la présence dans le Dijleland et au Limbourg, l'espèce occupe désormais une place de plus en plus permanente dans la Campine anversoise. En 2019, de jeunes Grands Corbeaux ont également été vus pour la première fois à Hechtel-Eksel dans le Limbourg, ce qui signifie que deux cas de reproduction flamands ont été prouvés cette année.